

مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر در حقوق کیفری ایران و انگلستان

دکتر مصطفی فروتن^۱ / زهرا راستایی^۲

* نوع مقاله: ترویجی / تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵ / تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۲

چکیده

موضوع مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر، مسأله ای واجد اهمیت در حقوق کیفری است چرا که به طور معمول، شخص یا اشخاصی در ارتکاب جرم و عنصر مادی آن مستقیماً نقش دارند، و همان شخص یا اشخاص که مباشر و شرکا در جرم شناخته می شوند، دارای مسئولیت کیفری هستند. بنابراین احراز رابطه ی سببیت میان عمل مرتکب و نتیجه ی واقعه و مسئول قلمداد نمودن وی، کار چندان سختی نیست. با این حال در مواردی ممکن است که شخص مباشر جرم، با وجود مداخله ی مستقیم در عنصر مادی جرم، فاقد مسئولیت بوده و در عوض فردی دیگر که در عملیات اجرایی نقش نداشته (مسبب) دارای مسئولیت کیفری شناخته شود. اما چگونگی تعیین مجازات سبب، علاوه بر ابهاماتی که در تشخیص سبب اقوی از مباشر وجود دارد، با توجه به عدم مذاقه قانون گذار، از مباحث ابهام بر انگیز در قانون مجازات اسلامی است. از آن جا که خاستگاه رابطه ی سببیت و سبب اقوی از مباشر ابتدا از کشور انگلستان بوده و سپس به رویه ی قضایی کشورهای دیگر از جمله کشور آمریکا و ایران راه یافته، در نوشتار حاضر با توجه به شباهت های سبب اقوی از مباشر، با مسئولیت علت مداخله گر وابسته در حقوق کیفری انگلستان، به بررسی چگونگی تعیین مجازات آن در حقوق کیفری ایران و انگلستان خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: مسئولیت کیفری، سبب اقوی از مباشر، علت مداخله گر، فاعل بی گناه.

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز.

forutanmostafa@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری تخصصی حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز. (نویسنده مسئول)

zahrarastaei@gmail.com

مقدمه

مسئولیت در لغت به معنی موظف بودن به انجام امور است. در عالم حقوق مسئولیت به تعهد قانونی شخص بر جبران ضرری که به دیگری وارد کرده است، گفته می شود خواه این ضرر ناشی از تقصیر ایجاد کننده ی ضرر باشد، یا این که ضرر در اثر فعالیت او به دست آمده باشد. در قوانین جزایی با وجود اشاره به حدود مسئولیت کیفری و همچنین موانع آن، تعریفی از این اصطلاح صورت نگرفته است. اما به طور کلی سه تعریف را می توان ارائه نمود:

۱- مسئولیت کیفری عبارت است از صلاحیت و اهلیت فرد برای تحمل عواقب عملکرد خود. که از آن با عنوان اهلیت جنایی یا *crimmlinal capacity* یاد می شود و به معنی این است که صرفاً انسان می تواند دارای مسئولیت کیفری باشد. برای مثال ممکن است حیوانی مرتکب تخریب و صاعقه ای باعث تحریق گشته یا مار زنگی موجب تلف شدن انسان یا حیوانی شود. در هیچ یک از این حوادث نمی توان مسئولیتی برای حیوان یا صاعقه یا جانور در نظر گرفت هر چند در همه ی این ها رفتاری صورت گرفته است که از نظر قانون گذار در صورت ارتکاب آن ها از ناحیه ی یک انسان منجر به مسئولیت کیفری است. هر چند در گذشته برای غیر انسان نیز مسئولیت کیفری در نظر گرفته می شد چنان که گاه جمادات و حیوانات را به خاطر ایراد خسارت به یک انسان مسئول دانسته و او را مجازات می کردند. (جعفری، ۱۳۹۵، ۸) بنابراین صرفاً انسان است که به عنوان یک فرد صاحب اراده و آگاهی دارای اهلیت جنایی است و می توان وی را مسئول اعمال خویش قلمداد نمود.

۲- برخی از حقوقدانان از مسئولیت کیفری به معنای الزام مجرم به تحمل آثار و نتایج حاصل از جرم تفسیر نموده اند؛ بنابراین هر کس مرتکب جرم شود واکنش جامعه را بر می انگیزد، در برابر بزه دیده و جامعه مسئول شناخته خواهد شد. بنابراین الزام شخص به تقبل آثار و عواقب افعال مجرمانه را مسئولیت کیفری می گویند.

۳- معنای سومی که می توان از مسئولیت کیفری ارائه نمود، مسئولیت کیفری آن است که عواقب و واکنش عملکرد فرد بر وی تحمیل شود. به عبارت دیگر مسئولیت ارتكابی جرمی از جرائم مصرح در قانون را گویند و شخص به یکی از مجازات های مقرر در قانون متناسب با رفتار ارتكابی محکوم خواهد شد. (رعیتی، ۱۳۸۲، ۱۰۶)

قانون گذار در قانون مجازات اسلامی نه تنها تعریف جامع و دقیقی از سبب اقوی از مباشر ارائه نکرده، بلکه در ارائه ی ضابطه ای برای تعیین میزان مجازات آن نیز، عملکرد ضعیفی داشته است. فلذا در بحث مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که مجازات قابل اعمال بر سبب اقوی از مباشر کدام است؟ با توجه به ماده ی ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی می توان بیان نمود که قانون گذار به نوعی مجازات فاعل اصلی جرم را برای سبب اقوی از مباشر تعیین نموده است. اما در ادامه به بررسی این مسأله خواهیم پرداخت که با توجه به عدم ذکر دقیق مجازات سبب اقوی از مباشر در قانون مجازات اسلامی، رویکرد قانونگذار در جرائم مختلف چگونه بوده است؛ از آنجایی که تحقق برخی از جرائم توسط وسیله ای که با عنوان مباشر ضعیف یا غیر مسئول شناخته می شود، غیر قابل تصور است، تکلیف چیست. بنابراین در این پژوهش بر آنیم که مجازات سبب اقوی از مباشر را در فرضی که مباشر فردی صغیر، مجنون، بی اختیار، جاهل و مانند آن است را بررسی نماییم. و همچنین رویکرد حقوق کیفری انگلستان را نیز در جرائم مختلف، مورد تبیین و بررسی قرار خواهیم داد.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم مباشر

مباشرت^۱ در فرهنگ لغت، اقدام به عملی کردن و نظارت کردن معنا شده است و در اصطلاح حقوقی و مطابق قانون مجازات اسلامی، مباشرت آن است که جنایت مستقیماً توسط خود جانی واقع شود. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، ماده ۴۹۴) مانند کسی که با کشیدن کارد به گلوی دیگری موجب کشتن او گردد. (آقایی نیا، ۱۳۹۴، ۷۰) بنابراین در جایی که مرتکب مستقیماً و بلا واسطه موجب بروز جنایتی شود، به گونه ای که عرف بدون هیچ گونه شک و تردیدی نتیجه را به وی منتسب نماید، مباشر در جرم تلقی می شود. (میر محمد صادقی، ۱۳۹۳، ۴۷) مانند خفه کردن مجنی علیه با دست، چاقو زدن به او و ... البته باید اذعان داشت که مقصود از بی واسطه بودن قتل، عدم استفاده از هیچ وسیله ای و یا وقوع قتل با اعضای بدن مرتکب نیست، بلکه مقصود آن است که استفاده از وسیله به نحوی باشد که عرفاً و بدون هیچ تفسیری، استفاده کننده قاتل شناخته شود، قتل به صورت مستقیم صورت گرفته است. (محمدخانی، ۱۳۸۹، ۹۷) بنابراین مباشرت به این معناست که جنایت مستقیماً توسط خود مرتکب واقع شود خواه با استفاده از

¹ principle.

وسیله و خواه بدون استفاده از آن. در حقوق کیفری انگلستان نیز مباشر جرم، فاعل اصلی جرم و معمولاً کسی است که مرتکب رکن مادی جرم می شود.^۱

۱-۲- مفهوم سبب

سبب در لغت به معنای ریسمان، خویشی، راه و طریق، علت، چاره، موجب است. بنابراین سبب در لغت هر چیزی است که وسیله ی رسیدن به چیز دیگری قرار می گیرد. سبب در اصطلاح فقهی امری گفته می شود که از وجودش وجود و از عدمش، عدم معلول لازم آید. به عبارت دیگر، بین سبب و مسبب ملازمه ی عرفی از جهت عدمی و وجودی برقرار است. (رستمی، ۱۳۹۵، ۱۴۷) بنابراین سبب عاملی است که جنایت مستقیماً به وسیله ی او انجام نمی شود بلکه در وقوع جنایت مؤثر است به طوری که اگر عمل او نبود جنایت واقع نمی شد. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، ماده ۵۰۶) بنابراین سبب عاملی است که وجود او برای ارتکاب جنایت لازم است ولی کافی نیست. مانند آن که شخصی با ریختن سم در غذای دیگری سبب مرگ او شود و یا آن که حیوان درنده ای را به سوی دیگری روانه کند و او طعمه ی حیوان شود. قانون مجازات اسلامی، جنایت را اعم از این که به مباشرت یا به تسبیب انجام شده باشد، موجب مسئولیت کیفری دانسته است.

جنایت به تسبیب در حقوق انگلستان نیز مورد اشاره قرار گرفته است و عموماً گفته می شود که دو اصل عمده در مورد سببیت در حقوق جزای انگلستان وجود دارد: اول این که اعمال متهم باید علت ضروری نتیجه بوده باشد؛ و دوم آن که اعمال متهم دلیل مؤثر کارآ، یا بی واسطه ی نتیجه بوده باشد. بدین معنا که اعمال متهم باید هم سبب قانونی و هم سبب عینی نتیجه ی ممنوعه بوده باشد. این شرط دوم سببیت قانونی زمانی محقق می شود که اعمال متهم سبب به اندازه ی کافی مستقیم نتیجه بوده باشد. یکی از طرق احراز این مسأله آن است که، سؤال کنیم که آیا سبب دیگری که از اهمیت کافی برخوردار بوده، در ماجرا مداخله نموده و زنجیره ی سببیت را قطع کرده است یا خیر؟ (میر محمد صادقی، ۱۳۹۰، ۲۴۳) جنایت به تسبیب در حقوق انگلستان نیز همانند حقوق ایران مانند جنایت بالمباشره با آن برخورد می شود. مثلاً در پرونده ای وقتی متهم در ماشین خشک کن، اسید ریخته بود و قربانی پس از بازکردن درب آن، به دلیل پاشیده شدن اسید سوخته بود، حکم به تحقق ایراد خسونت علیه دیگری داده شد. (میر محمد صادقی، ۱۳۹۳، ۴۹)

¹ the principle is the person whose acts or commission amount to the actus reus of the offense.

۱-۳- سبب اقوی از مباشر

برای بیان مفهوم یک امر در عالم حقوق، می توان از دو نوع ضابطه استفاده کرد. ضابطه ی اول، تعریف و تبیین یک موضوع با استفاده از معنای لغوی یا عرفی و اصطلاحی آن است. به گونه ای که قاضی با استفاده از آن تعریف به تطبیق قانون با رفتار ارتکاب یافته در عالم واقع خواهد پرداخت. اما در ضابطه ی دوم که ضابطه ی مصداقی است، قانونگذار به جای تعریف و طبقه بندی و ارائه ی معیار دقیق از یک مفهوم حقوقی، صرفاً به بیان مصادیق آن مفهوم می پردازد. در خصوص بحث سبب اقوی از مباشر نیز قانونگذار از همین معیار مصداقی به جای ارائه ی تعریف ماهوی استفاده کرده است که همین امر بعضاً ممکن است باعث ایجاد اشکال در تشخیص مصادیق سبب اقوی از مباشر با مفاهیم مشابهی چون فاعل معنوی، معاون و یا سردستگی در ارتکاب جرم، در عالم واقع شود.

قسمت اخیر ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی^۱، همان مصادیق حقوقی سبب اقوی از مباشر است. با توجه به مصادیق مذکور در این ماده می توان سبب اقوی از مباشر را این گونه تعریف کرد: مباشر به عنوان وسیله ی ارتکاب جرم در اختیار سبب قرار گیرد و جرم عرفاً مستند به سبب باشد. بنابراین اگر چه عنصر مادی جرم، مستقیماً توسط مباشر واقع شده، ولی به دلیل این که سبب از یک فرد فاقد مسئولیت کیفری در ارتکاب جرم استفاده کرده است، عرف جرم را مستند به سبب می داند و مباشر که در این فرض، فردی بی اختیار، جاهل، صغیر غیر ممیز، مجنون یا مانند آن ها باشد، فاقد مسئولیت کیفری است.

مصادیق قانونی زیادی از سبب اقوی از مباشر در قانون مجازات اسلامی نیز بیان شده است برای نمونه، ماده ۴۹۹ مقرر می دارد: هرگاه کسی دیگری را بترساند و آن شخص در اثر ترس بی اختیار فرار کند یا بدون اختیار حرکتی از او سر بزند که موجب ایراد صدمه بر خودش یا دیگری گردد، ترساننده حسب تعاریف جنایات عمدی و غیر عمدی مسئول است.

^۱ هرگاه دو یا چند عامل، برخی به مباشرت و بعضی به تسبیب در وقوع جنایتی، تأثیر داشته باشند، عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است و چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد به طور مساوی ضامن می باشند مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسئول هستند. در صورتی که مباشر در جنایت بی اختیار، جاهل، صغیر غیر ممیز یا مجنون و مانند آنها باشد فقط سبب، ضامن است.

سبب اقوی از مباشر در حقوق انگلستان مصداق علت مداخله گر وابسته (طاهری نسب، ۱۳۸۹، ۵۶۰) است و به معنی دخالت و اجتماع سبب و یا علت بعید با مباشری است، که از لحاظ درجه ی عدوان و قابلیت سرزنش، قوی تر از مباشر باشد. تنها در چنین فرضی است که سبب مسئول صدمه است و به عنوان علت قانونی، استحقاق مسئولیت کیفری دارد. (طاهری نسب، ۱۳۸۹، ۵۶۲) در خصوص مصادیقی که در قسمت اخیر ماده ی ۵۲۶ بیان شده در حقوق انگلستان نیز چنین قاعده و رویه ای حاکم است و مباشر فریب خورده، غافل یا جاهل مطابق نظریه ی فاعل بی گناه یا (Innocent Agent) فاقد مسئولیت کیفری است. جوشا درسلاز دانشمندان آمریکایی علت مداخله گر وابسته را به علت مداخله واکنشی یا بازتابی نیز تعبیر کرده است و در تعریف آن گفته اند: عملی است که در واکنش یا پاسخ (نتیجه) عمل خطای پیشین متهم انجام شده است. البته لازم به ذکر است که در حقوق کیفری انگلستان، زمانی مسئولیت کیفری تسبیب در ارتکاب رفتار توسط دیگری محقق می شود، که رفتار سبب غیر متعارف ولی رفتار مباشر از نظر عرف معقول و متعارف باشد.^۱ مثلاً در پرونده ای، آرتور (arthur) مقداری سم به کونان (conan) می دهد و به او می گوید که این دارو است و برای فرزند شما که بیمار است مفید است، کونان تصور می کند که آرتور درست می گوید و سم را به بچه می دهد و می خورد و بچه می میرد، در چنین پرونده ای آرتور مسبب قتل عمدی به عنوان مباشر جرم است ولی کونان به هیچ جرمی مقصر یا متهم نیست. چرا که در این مورد، عرف احتمال این که پدری برای درمان فرزند خود، دارویی را که گمان می کند مفید است، بخوراند، مقصر نمی داند و در مقابل فردی که دارو را به پدر می دهد، دارای مسئولیت کیفری قلمداد می کند.

همان طور که بیان کردیم، در قانون مجازات اسلامی نیز با توجه به عدم ارائه ی معیار مناسب از سوی قانونگذار باید برای تشخیص سبب اقوی از مباشر به عرف مراجعه نمود و در صورتی که عرف رفتار مباشر را فاقد سرزنش بداند، مسئولیتی نیز برای وی قائل نخواهد بود. البته باید توجه داشت که صرف اقوی بودن سبب از مباشری که بی اختیار، صغیر غیر ممیز، جاهل و مجنون و مانند اینها است، باعث نمی شود که جنایت مستند به سبب باشد. مثلاً اگر فردی که پدرش کشته شده به دوستش مراجعه کند و از او بخواهد که اسلحه اش را در اختیارش بگذارد تا الف را که قاتل پدرش است بکشد و دارنده ی اسلحه با وجودی که می داند الف قاتل پدر دوستش نیست او را از چهلش مطلع نکند و اسلحه را به او بدهد، نمی توان جنایت را به مالک اسلحه مستند دانست و او را

¹ Ashworth, Andrew, Op.Cit.P104.

مسئول حادثه تلقی کرد. بنابراین صحیح آن است که سببیت سبب با بهره گیری از شرایطی مانند جنون، یا جهل مباشر به نحوی واقع شود که مباشر را به منزله ی آلت در اختیار قرار گرفته است. (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۸، ۱۳۰) باید توجه داشت که ملاک و ضابطه ی اقوی بودن سبب از مباشر متکی به دو امر است: اول آن که رفتار مباشر بر مبنای رفتار سبب باشد مثل این که مباشر صغیر و سبب بالغ باشد. و یا آن که عدوان مباشر مستند به عدوان سبب باشد مثل این که سبب عالم و مباشر جاهل به وقوع جرم باشد. به عبارت دیگر یا رکن مادی مستند به سبب باشد و یا رکن معنوی آن.

۲- مجازات سبب اقوی از مباشر

در این قسمت، به بحث اصلی که همان مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر است، یعنی چگونگی تعیین مجازات سبب اقوی از مباشر مطابق قانون مجازات اسلامی را، به تحلیل و بررسی خواهیم گذاشت. با توجه به قسمت اخیر ماده ی ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی و ضامن محسوب شدن سبب در حالت سبب اقوی از مباشر، تفسیر منطقی و ظاهری از ماده، آن است که مجازات سبب اقوی از مباشر را مجازات فاعل اصلی جرم تعیین نماییم که این امر در برخی از جرائم مسلم است اما در ادامه به تبیین و بررسی دقیق تر رویکرد قانون گذار در جرائم مختلف خواهیم پرداخت.

۲-۱- مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر در جرائم موجب قصاص و دیات

برای شروع این مبحث ابتدا باید به این سؤال پاسخ داد که نظر به این که بحث سبب اقوی از مباشر و ماده ی ۵۲۶ ذیل عنوان دیات در قانون مجازات اسلامی ذکر شده است، آیا این بحث مختص جرائم مستوجب پرداخت دیات است، یا همه ی جرائم با سبب قوی تر از مباشر قابلیت تحقق را دارند؟ اگر چه ظاهراً حکم این ماده به جنایات منحصر شده است، اما از آن جا که جنایت فاقد خصوصیتی است که قواعد ناظر به تشخیص رابطه ی استناد منصرف از غیر آن باشد، ضوابط تعیین عامل ضامن بر همه ی جرائم مقید به نتیجه و کلیه ی خسارت ها و زیان های حاصل از دخالت عوامل مختلف در حقوق جزا و حقوق مدنی، حاکم است چنان که تأکید بر وحدت ملاک در احراز رابطه ی استناد، در بسیاری از مواد قانون مجازات اسلامی نیز منعکس بوده قانون گذار هیچ تفاوتی بین جنایت، صدمه یا خسارت قائل نشده است. (صادقی، ۱۳۹۳، ۱۰۳) بنابراین در خصوص مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر در جرائم موجب قصاص و دیات تردیدی نیست و در قانون مجازات اسلامی نیز در مواد بسیاری ذیل همین عناوین، به ارتکاب جرم به شیوه ی سبب اقوی از

مباشر اشاره شده است و مجازات سبب نیز در این جرائم حسب مورد قصاص یا پرداخت دیه تعیین شده است. برای مثال در ماده ی ۳۷۷ قانون مجازات اسلامی در بحث اکراه در جنایت بر عضو، مجازات فاعل اصلی جرم و قصاص برای سبب مشخص شده است. اما در خصوص اکراه در جنایت بر نفس،^۱ با توجه به این که مباشر بی اختیار در ارتکاب جرم محسوب می شود، اما مجازات اکراه کننده (مسبب) را حبس ابد تعیین شده است. بنابراین مجازاتی متفاوت از جنس مجازات فاعل اصلی جرم نسبت به مسبب (مکره) اعمال می شود.

نظر به این که در حقوق کیفری انگلستان تقسیم بندی جرائم به حدود، قصاص، دیات و تعزیرات منتفی است و نمی توان به مقایسه دقیق آن با حقوق ایران پرداخت، اما مثال هایی را برای هر یک از جرائم می توان بیان نمود. برای مثال در پرونده ی پگت، متهمی شخص قربانی را به گروگان گرفته و از او به عنوان سپر بلا استفاده کرده بود و به طرف مأموران پلیس تیر اندازی می نمود، مأموران نیز برای دفاع از خود به طرف گروگان گیر تیر اندازی کردند، که یکی از تیرها به قربانی خورد و او کشته شد. دادگاه گروگان گیر را به ارتکاب قتل غیر عمد محکوم نمود بنابراین پلیس از مسئولیت کیفری بری شناخته شد اما در حقوق کیفری ایران در صورت وقوع چنین موردی و واکنشی بودن عمل پلیس، اگر چه مسئولیت کیفری منتفی خواهد بود اما همچنان مسئولیت مدنی و پرداخت دیه برقرار خواهد بود. (امینی، ۱۳۹۷، ۲۰)

پروفسور سر جان اسمیت^۲ در کتاب خود گفته است که برخی از جرائم به هیچ وجه توسط فاعل بی گناه^۳ قابل ارتکاب نیستند. به بیان دیگر هر کس آن ها را مرتکب شود، قطعاً مجازات می شود و نمی توانیم بگوییم که او فاعل بی گناه است. پروفسور اسمیت، چند همسری^۴ و تجاوز به عنف^۵ را از جمله ی این جرائم عنوان کرده است. البته در خصوص مورد اخیر یعنی تجاوز به عنف اختلاف وجود دارد. (فروتن، ۱۳۹۵، ۹۸)

^۱ ماده ۳۷۵ قانون مجازات اسلامی: اکراه در قتل مجوز قتل نیست و مرتکب، قصاص می شود و اکراه کننده، به حبس ابد محکوم می گردد. تبصره ۱- اگر اکراه شونده طفل غیر ممیز یا مجنون باشد فقط اکراه کننده محکوم به قصاص است. تبصره ۲- اگر اکراه شونده طفل ممیز باشد عاقله او دیه مقتول را می پردازد. در این مورد اکراه کننده به حبس ابد محکوم می شود.

^۲ Sir John Smith.

^۳ Innocent Agency.

^۴ Bigamy.

^۵ Rape.

۲-۲- مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر در جرائم حدی

برای تفسیر این مبحث لازم است مفاهیمی را از یکی از تقسیم بندی های قابل ارائه در خصوص نحوه ی ارتکاب جرم از طریق مباشرت ارائه نماییم. مباشرت در جرم را می توان به مباشرت محض و مباشرت عرفی تقسیم بندی کرد: مباشرت محض، مباشرتی است که بدون هیچ واسطه ای بر موضوع جرم اثر بگذارد در این مفهوم در صورتی که واسطه ای از قبیل وسیله ی مجرمانه، حیوان یا انسان وجود داشته باشد، جرم مورد نظر محقق نخواهد شد. و مباشرت عرفی آن است که مباشرت عرفاً به طور مستقیم و بلا تردید مرتکب جرم می شود. (خواه با وسیله خواه بدون وسیله) بنابراین در صورت وجود واسطه، عرف به دلیل مخفی بودن وسیله، آن را نادیده می گیرد و جرم را به مباشرت منتسب می نماید مانند کشتن دیگری با گلوله.

با این تعریف از مباشرت باید به این سؤال پاسخ داد که آیا ارتکاب جرائمی مانند زنا، لواط، تفریح و مساحقه از طریق وسیله ای مانند انسان فاقد اراده یا مجنون و ... قابل تصور است؟ به عبارت دیگر آیا می توان تصور کرد که فردی از طریق شخص دیگری مرتکب زنا شود و عرف نیز او را زانی بداند؟ و یا آن که آیا می توان تصور نمود که شخصی از طریق یک انسان دیگر (صغیر، مجنون) و یا از طریق حیوان مرتکب شرب خمر شود؟ فقهای امامیه تسبیب در ارتکاب جرم را فقط در جرائم موجب قصاص و دیه پذیرفته اند و در دیگر جرائم تسبیب را مطرح نکرده اند. (به استثناء قصاص) این امر نشان می دهد که تسبیب در دیگر جرائم از نظر آن ها منتفی بوده و امکان مسئول شناختن سبب در حد مسئولیت مباشر وجود نداشته است و تنها چیزی که مانع از جریان قاعده ی تسبیب در جرائم حدی است، عدم صدق عرفی است یعنی سبب قتل را عرفاً قاتل می گویند ولی سبب زنا را زانی نمی گویند. (پور قهرمانی، ۱۳۹۰، ۴۴)

در خصوص تبیین دقیق تر این مبحث به نظر می رسد که باید میان جرائم حدی قائل به تفکیک شد. برخی از جرائم حدی همچون سرقت حدی امکان تحقق آن از طریق مباشر غیر مسئول قابل تصور می باشد، همان طور که قانون گذار در ماده ۲۷۲ قانون مجازات اسلامی^۱ به آن اشاره کرده است: مجازات شخصی که مال را از طریق مجنون، طفل غیر ممیز، حیوان یا هر وسیله ی بی اراده ای از حرز خارج کند مباشر محسوب می شود. بنابراین هر چند این ماده نیز بیان می کند که

^۱ هرگاه کسی مال را توسط مجنون، طفل غیر ممیز، حیوان یا هر وسیله بی اراده ای از حرز خارج کند مباشر محسوب می شود و در صورتی که مباشر طفل ممیز باشد رفتار آمر حسب مورد مشمول یکی از سرقت های تعزیری است.

چنین فردی ماهیتاً مباشر نیست، اما قانونگذار آن را مباشر محسوب کرده و مجازات مباشر (که همان مجازات فاعل اصلی جرم است) را برای فرد تعیین کرده است. اما تفسیر موسع این ماده و تعمیم این مجازات به سایر مجازات های جرائم حدی خلاف مبانی حقوق کیفری است چرا که این حکم استثنایی بوده و با توجه به قاعده ی درء و تفسیر مضیق قوانین کیفری، باید قائل بر آن بود که ارتکاب سایر جرائم حدی از طریق فاعل غیر مسئول (یعنی استفاده از فردی که در حکم وسیله است) غیر قابل تحقق خواهد بود.

البته بایستی اذعان داشت که شرایط تحقق برخی دیگر از جرائم حدی به نحو دیگری است؛ جرائمی مانند زنا یا لواط در صورت ارتکاب جرم از طریق انسان دیگر یا حیوان غیر قابل تصور و تحقق است، شاید بتوان با توجه به اوضاع احوال و شرایط پرونده قائل به قابل مجازات بودن فرد مسبب، به جرم دیگری (قوادی) شد و مجازات قوادی را بر فرد اعمال کرد چرا که ماهیت اصلی جرم زنا و لواط در این فرض تغییر می یابد و عرف هیچ گاه این فرد را زانی یا فاعل جرم لواط، نمی داند، همانند آن که فردی دو یا چند نفر را برای ارتکاب زنا یا لواط به هم برساند تا از طریق مشاهده ی آنها به ارضای جنسی برسد، هر چند ممکن است گفته شود که به هر حال آنچه که مرتکب قصد تحقق آن را داشته (لذت جنسی) اتفاق افتاده است، اما آنچه که محقق شده، دیگر عنوان زنا بر آن صدق نمی کند و مجازاتی غیر از مجازات فاعل اصلی جرم زنا و لواط را بر فرد اعمال می کنیم.

در خصوص جرائم حدی دیگر مانند محاربه،^۱ که قانونگذار شرایط خاصی را برای تحقق آن ذکر است؛ بدین نحو که الزاماً رکن مادی جرم را کشیدن سلاح تعیین کرده است، سؤال آن است که آیا کشیدن سلاح از طریق مباشر جاهل یا مجنون ممکن است یا خیر؟ به نظر می رسد که کشیدن سلاح الزاماً باید توسط فاعل اصلی جرم صورت گیرد به این معنی که رکن مادی و معنوی آن باید از طریق خود فرد صورت گیرد. چرا که با توجه به عدم تصریح مقنن، در قابل ارتکاب بودن آن توسط شخص دیگر، و اصل برائت و تفسیر مضیق قوانین کیفری نمی توان فرد مجنون، یا بی

^۱ محاربه عبارت از کشیدن سلاح به قصد جان، مال یا ناموس مردم یا ارباب آنها است، به نحوی که موجب نا امنی در محیط گردد. هرگاه کسی با انگیزه شخصی به سوی یک یا چند شخص خاص سلاح بکشد و عمل او جنبه عمومی نداشته باشد و نیز کسی که به روی مردم سلاح بکشد، ولی در اثر ناتوانی موجب سلب امنیت نشود، محارب محسوب نمی شود.

اختیار یا جاهل که مباشر در کشیدن سلاح هستند را به مجازات حدی محکوم نمود و همچنین در این فرض تعیین مجازات حدی برای مسبب نیز منتفی است.

فلذا گاه ارتکاب جرم حدی مانند تفخیز، مساحقه، شرب خمر از طریق مباشری که در حکم آلت ارتکاب جرم منتسب به سبب است، منتفی بوده اما گاه ارتکاب جرم از طریق وسیله، منجر به تغییر ماهیت جرم ارتكابی شده و عنوان مجرمانه ی خاصی برای جرم تعیین شده است و گاه نیز قانونگذار به صراحت امکان ارتکاب آن را از طریق وسیله، صغیر، انسان فاقد اراده و ... (سرقت حدی) مشخص کرده و مجازات آن را مجازات فاعل اصلی جرم حدی تعیین نموده است.

در حقوق کیفری انگلستان، در جرائمی که صرفاً با مباشرت قابل تحقق است، فرد مسبب به مجازات فاعل اصلی جرم محکوم می شود. در پرونده ای مردی به نام لیک در حالت مستی به همسر خود رابطه ی جنسی برقرار نمود و بعد از آن، از همسرش خواست تا با دوست وی، به نام کوگان نیز رابطه برقرار نماید تا با تماشای آنها به ارضای جنسی برسد. کوگان که فکر می کرده همسر لیک به رابطه ی جنسی رضایت دارد، با او رابطه برقرار می نماید. همسر لیک، از کوگان به اتهام زنا ی به عنف با پلیس تماس حاصل نمود. قاضی رسیدگی کننده با بیان این که آن امری که لیک قصد داشته (تجاوز به عنف) اتفاق افتاده و از کوگان به عنوان وسیله ی ارتکاب جرم استفاده کرده است لذا کوگان را فاعل غیر اصلی تعیین کرده و او را از اتهام تجاوز جنسی تبرئه نمود.^۱

بنابراین در حقوق انگلستان ارتکاب جرائم جنسی با وسیله ی مجرمانه و از طریق شخص دیگر، با این استدلال که همان نتیجه ای که مد نظر مباشر بوده (ارضای جنسی) محقق شده، بنابراین سبب را به مجازات فاعل اصلی (مباشر) محکوم می نمایند.

۲-۳- مسئولیت کیفری سبب اقوی از مباشر در جرائم تعزیری

در مقام پاسخ به پرسشی که در ابتدای بحث مطرح شد و امکان یا عدم امکان ارتکاب جرائم تعزیری توسط سبب اقوی از مباشر، باید اذعان نمود، قانون گذار خود، در برخی از مواد قانون مجازات اسلامی بر خلاف استدلال برخی از فقها، به عامل تسبیب به صراحت اشاره نموده است. برای مثال در ماده ی ۲ قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۹۷ قانونگذار صراحتاً به قابل تحقق

¹ Cogan & Leak, 1976.

بودن جرم تعزیری از طریق سبب اقوی از مباشر اشاره کرده و مجازات آن را همان مجازات فاعل اصلی جرم تعیین نموده است.

اما در همه ی جرائم تعزیری رویکرد قانونگذار واحد نبوده بدین معنا که گاه مجازات بیش تری را برای مسبب تعیین نموده است. برای مثال در ماده ی ۱۲۸ قانون مجازات اسلامی بیان شده: هر کس از فرد نا بالغ به عنوان وسیله ارتکاب جرم مستند به خود استفاده نماید به حد اکثر مجازات قانونی همان جرم محکوم می گردد. بنابراین از حیث تعیین مجازات مسبب در این فرض، بر خلاف برداشت ظاهری از قسمت اخیر ماده ی ۵۲۶ همان قانون مجازات مسبب، مجازات فاعل اصلی جرم نبوده بلکه قانونگذار مجازات شدیدتری را برای مسبب تعیین نموده است.

نکته ی دیگر در خصوص جرائم تعزیری آن است که برخی از جرائم تعزیری از سوی قانون گذار مبتنی بر وجود حالاتی خاص در مرتکب شده است و امکان تصور ارتکاب آن توسط اشخاص دیگر منتفی است همانند جرم ترک انفاق همسر، که صرفاً از طریق شوهر قابل ارتکاب بوده و بنابراین شخصیت مرتکب شرط وقوع و تحقق آن است. پس مباشرت مرتکب (شوهر) شرط تحقق این جرم است و نه شوهر از طریق دیگری می تواند چنین جرمی مرتکب شود، و نه دیگری از طریق شوهر می تواند آن را مرتکب شود پس فرض ارتکاب آن توسط وسیله یا انسان جاهل، بی اختیار و ... منتفی است.

در حقوق کیفری انگلستان نیز تحقق برخی جرائم، نیازمند وجود وصفی خاص در مرتکب است. برای مثال جرم چند همسری از جمله جرائمی است که در حقوق انگلستان ملزم به وجود حالتی خاص در مرتکب شده است.

نتیجه گیری

در شیوه ی ارتکاب جرم به شکل سبب اقوی از مباشر، سبب که دارای رکن روانی لازم برای ارتکاب جرم است از طریق فردی که فاقد مسئولیت کیفری است جرم مورد نظر خود را انجام می دهد به گونه ای که عرف به دلیل وجود موانع مسئولیت کیفری، مباشر را فاقد مسئولیت دانسته و جرم را به مسبب مستند می نماید. لازم به ذکر است که مهم ترین ملاک تشخیص سبب اقوی از مباشر عرف است. اما با توجه به عدم ذکر ضابطه ای دقیق برای تعیین مجازات سبب در مقوله ی سبب اقوی از مباشر، چگونگی تعیین مجازات آن، در حقوق کیفری ایران با هاله ای از ابهام مواجه است. چرا که رویکرد قانونگذار در جرائم مختلف متفاوت بوده که این امر شایسته ی یک سیاست کیفری قانونگذار قانون مجازات نیست و قانونگذار می بایست از رویه ی واحدی متابعت نماید. با توجه به این که قانونگذار این بحث را ذیل عنوان دیات مطرح نموده است، برخی اعتقاد به اختصاص داشتن این موضوع به جرائم موجب دیات و قصاص دارند.

اما مشاهده کردیم که در مواردی به صورت پراکنده و حتی در قوانین خاص، به بحث سبب اقوی از مباشر در سایر جرائم (به جز قصاص و دیات)، خواسته یا نا خواسته به قابلیت تحقق این موضوع پرداخته شده است. بدین صورت که مجازات سبب در این موارد، گاه، مجازات فاعل اصلی جرم است. اما در برخی جرائم گاه مجازات شدیدتری نیز برای مسبب تعیین شده است. بنابراین با توجه به آن که هدف حقوق کیفری جلوگیری از بی کیفری مجرمین بوده، در صورتی که فردی از یک وسیله یا فاعل غیر مسئول برای ارتکاب جرم مستند به خود استفاده نماید، باید بتوان با این استدلال که هدف وی از ارتکاب جرم محقق شده، او را مطابق قوانین و مقررات جزایی مجازات نمود. اما با توجه به عدم امکان تصور و تحقق جرم در برخی جرائم حدی و یا برخی جرائم تعزیری، و با توجه به تفسیر مضیق قوانین کیفری و اصل برائت، همیشه این اقدام قابل تحقق نیست و باید قائل به برائت متهم شد. در حقوق کیفری انگلستان این نوع تقسیم بندی از جرائم به حدود، قصاص، دیات، تعزیرات منتفی است و فقط تحقق برخی جرائم ملزم به وجود حالتی خاص در فرد مرتکب جرم است که در این حالت علت مداخله گر وابسته فاقد مجازات است و گاه با این استدلال که جرم مورد نظر سبب، به وسیله ی مباشر واقع شده، سبب را فاعل اصلی جرم محسوب کرده و مجازات فاعل اصلی را برای او اعمال می نمایند.

با توجه به اهمیت بحث سبب اقوی از مباشر چه در بحث تشخیص و ارائه ی تعریفی جامع و دقیق از آن موضوع، و چه در بحث تعیین مجازات آن، لازم است که قانونگذار توجه کافی را به این مسأله مبذول نماید.

منابع

- ۱- امینی، منصور، (۱۳۹۷)، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی سبب و مباشر در حقوق ایران و عامل مداخله گر در حقوق انگلستان، نشریه مطالعات حقوق تطبیقی، دوره نهم، شماره ۱.
- ۲- آقای نی، حسین، (۱۳۹۴)، جرائم علیه اشخاص (جنایات)، چاپ دوازدهم، تهران، نشر بنیاد حقوقی میزان.
- ۳- پور قهرمانی، بابک، (۱۳۹۰)، تسبیب در امور کیفری و رابطه آن با فاعل معنوی در حقوق موضوعه، فصلنامه علمی پژوهشی فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال سوم، شماره ۸ و ۹.
- ۴- جعفری، مجتبی، (۱۳۹۵)، مبانی و اصول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ایران، پژوهشنامه حقوقی کیفری دانشگاه گیلان، سال هفتم، شماره ۲.
- ۵- حاجی ده آبادی، احمد، (۱۳۹۸)، تغییرات قاعده اجتماع سبب و مباشر با لحاظ آخرین تحولات قانونگذاری در ایران، نشریه حقوق خصوصی، شماره ۳۴.
- ۶- رستمی، هادی، (۱۳۹۵)، احراز رابطه سببیت در فرض مداخله عوامل گوناگون در جنایات و خسارات مالی (با تأکید بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲)، نشریه پژوهش حقوق کیفری، سال چهارم، شماره ۱۵.
- ۷- رعیتی، علی، (۱۳۸۲)، مفهوم مسئولیت کیفری و عوامل رافع آن هم سو با قانون مجازات عمومی سوریه، نشریه رهنمون، شماره ۲.
- ۸- صادقی، محمد هادی، (۱۳۹۳)، اجتماع سبب و مباشر در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ششم، شماره ۲.
- ۹- طاهری نسب، سید یزد الله، (۱۳۸۹)، رابطه علیت در حقوق کیفری ایران و انگلستان، چاپ دوم، تهران، نشر مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- ۱۰- فروتن، مصطفی، (۱۳۹۵)، مباشر جرم در حقوق کیفری ایران و انگلستان، رساله دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

۱۱- محمد خانی، عباس، (۱۳۸۹)، نقدی بر یک رأی در خصوص سبب اقوی از مباشر، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۰.

۱۲- میر محمد صادقی، حسین، (۱۳۹۰)، تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، چاپ اول، تهران، نشر جنگل.

۱۳- میر محمد صادقی، حسین، (۱۳۹۳)، جرائم علیه اشخاص، چاپ چهاردهم، تهران، نشر بنیاد حقوقی میزان.

Criminal liability the strongest cause of stewardship in the criminal law of Iran and the United Kingdom

D.r Mostafa Foroutan¹ / Zahra Rastaei²

Abstract

The issue of criminal liability is the most important issue in criminal law because usually a person or persons are directly involved in the commission of the crime and its material element, and the same person or persons who are known as the director and accomplices in the crime. , Have criminal liability. Therefore, establishing a causal relationship between the perpetrator and the outcome of the event and holding him responsible is not a difficult task. However, it is possible in cases where the person in charge of the crime, despite direct intervention in the material element of the crime, is irresponsible and instead another person who was not involved in the executive operation (cause) is found criminally responsible. However, how to determine the punishment for the cause, in addition to the ambiguities that exist in distinguishing the strong cause from the manager, due to the lack of scrutiny by the legislator, is one of the ambiguous issues in the Islamic Penal Code. Since the origin of the relationship between causation and strong cause of the manager is first from the United Kingdom and then has reached the jurisprudence of other countries, including the United States and Iran, in this article, considering the similarities between the strong cause of the manager, The reason for the dependent intervener in the criminal law of the United Kingdom, we will examine how to determine its punishment in the criminal law of Iran and the United Kingdom.

keywords: Criminal liability, strong cause of steward, intervening cause, innocent perpetrator.

¹ Assistant Professor and Faculty Member, Faculty of Law, Islamic Azad University, Shiraz Branch.

forutanmostafa@gmail.com

²PhD student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Islamic Azad University, Shiraz Branch. (Corresponding Author)

zahrarastaei@gmail.com

